

BAĞDAT'IN KURULUŞUYLA İLGİLİ RİVAYETLER ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. İsmail YİĞİT*

Tarih sahnesine Abbasiler'le birlikte çıkan ve bir kaç asır boyunca İslâm dünyasının en önemli merkezi olarak kalan, daha sonra da ait olduğu dünyanın önemli merkezlerinden biri olmaya devam eden Bağdat şehrinin kuruluşu, ilk dönem İslâm tarih ve coğrafyacıları tarafından geniş bir şekilde anlatılmıştır. Bu konuda nakledilen rivayetlerin tamamına yakını, Ya'kûbî ve İbnü'l-Fakîh gibi III./IX.yüzyıl müelliflerine dayanmaktadır. İbnü'l-Fakîh'in Bağdat ve topoğrafyası konularında Yezdicerd el-Kisrevî'nin günümüze ulaşmayan *Fezâilü Bağdâd* isimli eserinden istifade ettiği de bilinmektedir. Daha sonraki tarihçiler ve coğrafyacılar, ilgili rivayetleri bu kaynaklardan aktarmışlardır. Bu konudaki rivayetlere eserinde en geniş yer veren müellif, meşhur Bağdat tarihçisi Hatîb el-Bağdâdî olmuştur. Hatîb el-Bağdâdî yirmi yılı aşan bir sürede tamamladığı ve 440 (1058) yılından önce Bağdat'ta yaşayan veya buraya gelen 7831 meşhuru tanıttığı *Târîhu Bağdâd* isimli 14 ciltlik hacimli eserinin I. cildinde Bağdat'ın kuruluşuyla ilgili rivayetlere 50 sayfadan fazla (44-93 sayfalar arası) yer ayırmış ve bu konuda aktarılan rivayetlerin tamamına yakınıni orada toplamıştır.

Tebliğimizde, Abbasiler'in ikinci halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un, Dicle nehrinin batı yakasında 145-149 (762-766) yılları arasında inşa ettirdiği dairevi şehrin kuruluşuyla ilgili olarak bu kaynaklarda aktarılan rivayetleri bir tarihçi

---

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

gözüyle ele almaya ve bu rivayetlerde verilen bilgilerle ilgili bir değerlendirme yapmaya çalışacağız. Ancak bu rivayetlerde geniş bir şekilde açıklanmakla birlikte, ihtisas alanımızın dışında kalan ve bizden önceki tebliğ sahibi sayın Prof. Dr. Ğade Mûsâ es-Silk'in ele aldığı mimârî özellikler üzerinde durmayacağız. Yine, sadece dairevî şehrin kuruluşuyla ilgili rivayetleri incelediğimiz için, aynı halife döneminde, şehrin genişletilmesi ve 157 (774) yılında nehrin karşı tarafında Rusâfe/Kerh semtinin kuruluşuyla ilgili rivayetlere de girmeyeceğiz.

Tebliğimizi, ilgili rivayetlerde üzerinde durulan önemli konulara göre belirlediğimiz şu başlıklar altında sunacağız:

1. Halife Mansûr'un Yeni Bir Başkent Kurmasının Sebepleri
2. Yer Tespitiyle İlgili Çalışmalar
3. İnşaat Faâliyeti
4. Bağdat Adının Menşei hakkında Aktarılan Görüşler
5. Bağdat Hakkında Bazı Sözler

1. Halife Mansûr'un Yeni Bir Başkent Kurmasının Sebepleri

Peygamberimiz'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in torunlarından Muhammed b. Ali tarafından başlatılan Abbâsî daveti, son derece gizli yürütülen 25 yıllık bir propaganda döneminin ardından, 129 (747) yılından itibaren Emevî Devleti'ne karşı bir isyana dönüştü. Önce Horasan'ı, ardından Irak'ı ele geçiren Abbâsî ihtilal hareketi liderlerinin Ebû'l-Abbâs es-Seffâh'ı (132-136/750-754) Kûfe'de halife seçmeleriyle Abbâsîler tarih sahnesine çıkmış oldu. Seffâh 136 (754) yılında ölünce kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr (136-158/754-775) ikinci halife olarak tahta çıktı. Mansûr, inşaatı kardeşi Seffâh tarafından başlatıldığı da söylenen Hâşimiye'nin inşaatını tamamlatarak, halifelüğünün ilk yıllarında ülkesini oradan idare etti.¹ Ancak yaygın kanaate göre 144 yılından (Ya'kûbî'ye göre ise 140) itibaren yeni bir başkent kurup oraya taşınmaya karar verdi.

İncelediğimiz rivayetlerde, Mansûr'un Hâşimiyye'den ayrılma veya diğer bir ifadeyle yeni bir başkent kurarak oraya taşınma kararı, iki önemli sebebe bağlanmaktadır. Birinci sebep Hâşimiye'nin, halkının çoğu Hz. Ali evlâdı taraftarı olan Kûfe şehrine yakınlığıdır. Çünkü Hz. Ali evlâdını destekleyen ve halifelüğün onların hakkı olduğuna inanan Kûfeliler, Abbâsî ordusundaki askerleri halifenin aleyhine döndürmeye çalışıyorlardı. İkinci sebep ise, o gün-

¹ İbnü'l-Fakîh, *el-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Beyrut 1996, s. 279; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, 1979, I, 457; İbn Rûste, *A'lâku'n-nefise* (nşr. M. J. De Goeje), Leiden 1967, s. 108.

lerde ortaya çıkan eski İran dinlerinden kalma sapık fikirlere sahip, Mansûr'a da ilahlık atfettikleri söylenen Râvendiye taifesinin isyanıdır. Bu iki sebep yüzündendir ki, Mansûr, kendisini güvende hissetmemiş ve askeriyle birlikte oturabileceği güvenli/korunaklı yeni bir başşehir kurmak istemiştir.²

2. Yer Tespitiyle İlgili Çalışmalar.

İlk dönem İslâm tarih ve coğrafyacıları, Mansûr'un bu şehri İslâm öncesi devirde birkaç köy ve kasabanın bulunduğu bir mevkiye kurduğunu bildirirler. Onlara göre şehrin kurulduğu arazideki yerleşim merkezlerinin en önemlisi, Sarât nehrinin kuzeyinde, Dicle'nin ise batı yakasında bulunan ve Bağdat adını taşıyan kasabadır. İslâm öncesinde önemli bir ticaret merkezi olan bu fuar kasabasında, bilhassa yılbaşında, yakın ve uzak ülkelerden tacirlerin katıldığı büyük bir panayır kuruluyordu.³ Bölgede bazı manastırlar da vardı. Bunların en önemlisi, Huld sarayının inşa edildiği civarda bulunuyor ve Deyrülâtik adını taşıyordu.

Müslümanlar, Bağdat adını taşıyan bu önemli ticaret merkezine ilk defa, hicrî 13 yılında (634) Halid b. Velid tarafından gönderilen Müsennâ b. Hârise eş-Şeybânî kumandasında ulaşmışlar, sabahleyin düzenledikleri bir saldırıyla, bol miktarda altın ve gümüş ele geçirip Enbâr'daki karagahlarına dönmüşlerdi.⁴ İslâm tarihi kaynaklarında bu olaydan sonra Mansûr'un orada şehir kurmasına kadar geçen süre içinde Bağdat'ın adına pek rastlanmamaktadır. Nitekim Yâkût el-Hamevî, bu olaydan Mansûr'un şehri kurmasına kadar geçen süreyle ilgili olarak Bağdat hakkında kendisine bir haber ulaşmadığını söylemektedir.⁵

Rivayetlerde Mansûr'un yeni bir başkent kurmak için ne zaman harekete geçtiği hususunda iki farklı tarih verilmiştir. Diğer kaynaklara göre çok erken bir tarih veren Ya'kûbî, halifenin yeni bir şehir kurmaya 140 (757-758) yılında karar verdiğini ve gerekli incelemeleri yaptırdıktan sonra inşaat faaliyetini 141 yılında (758) başlattığını kaydetmektedir.⁶ Daha sonraki tarihçilerin neredeyse üzerinde ittifak ettikleri ikinci rivayete göre ise, Mansûr yeni başşehir için yer arama çalışmalarını, 144 yılında (761) Muhammed en-Nefsüzzekiye'nin is-

² Taberî, *Târîh* (nşr. Ebü'l-Fazl İbrahim), Kahire 1960-1970, VII, 614.

³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1349/1931, I, 24.

⁴ Belâzürî, *Fütûh* (nşr. et-Tabbâ'), Beyrut 1987, s. 344; İbnü'l-Fakîh, s. 280.

⁵ Yâkût, I, 457.

⁶ Büldân, s. 22.

yanından yaklaşık bir yıl kadar önce başlatmış; şehrin temellerini ise 145 (762) yılında atmıştır.⁷

Kaynaklarda halifenin şehri kuracağı yeri tespit çalışmalarıyla ilgili olarak ise, uzunlu kısıtlı, genel hususlarda birbirinin benzeri olmakla birlikte teferruatta bazı farklılıklar arz eden ve bir kısmı kehânet türünden haberlerle desteklenen rivayetler aktarılmıştır. Bazı eksiklik ve fazlalıkları bir tarafa bırakacak olursak, bu rivayetleri üç farklı rivayet olarak düşünebiliriz. Bu rivayetlerin özeti şöyledir:

Birinci rivayete göre, ordusunun ve halkının ihtiyaçlarını karşılayabilecek, yerleşime müsait, askerî bakımdan da güvenli bir arazi bulmaya karar veren halife, yer seçimi için bizzat yola çıkmış, önce Cercerâ'ya giderek orada incelemelerde bulunmuş, uygun bir yer bulamayınca da tarihi bir fuar kasabası olan Bağdat'ın bulunduğu bölgeye gelerek araziye gözden geçirmiştir. Buradan Musul civarına geçen ve çevrede incelemelerde bulunan Mansûr, daha önce gördüğü Bağdat kasabasının bulunduğu arazinin daha uygun olduğunu düşünerek, oraya dönüp şehir için bu mevki seçtiğini bildirmiştir. Orayı seçmesinin sebeplerini açıklarken, Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında kalan bu arazinin, yönetim merkezi için en uygun bir bölge olduğunu, çünkü bu iki nehir ve kolları sayesinde, civardaki bütün beldelerden ve ülkelerden, her türlü ihtiyaç maddesinin kolay bir şekilde oraya taşınabileceğini söylemiştir.⁸

İnşaat faaliyetinin yürütülmesinde önde gelen isimlerden olan Süleyman b. Mücâlid'e dayanan ve yine halifenin bizzat incelemeye çıktığını bildiren ikinci rivayette ise Mansûr'un, daha farklı bir güzergah takip ettiği anlatılmaktadır. Buna göre önce Cebel bölgesine giden halife, oradaki incelemelerinin ardından Medâyin'e oradan da Sâbât ve Cibâl bölgesi üzerinden Bağdat'ın bulunduğu yöreye geçmiştir.

Üçüncü rivayete göre ise, Mansûr, yer seçimi için önce uzmanlardan oluşan bir heyet görevlendirir. İncelemelerini tamamlayan heyet, kendisine Musul'un güney tarafında yer alan ve verimli arazilere sahip olan Bârimmâ civarını tavsiye eder. Bahsedilen araziye giden halife, geceyi orada geçirerek gece havasını inceler, sabahleyin bölgeyi tekrar tekrar gözden geçirir. Daha sonra Süleyman b. Mücâlid, Ebû Eyyûb el-Mûryânî, Abdülmelik el-Kâtib ve diğer bazı devlet ricalinin içinde bulunduğu heyete, mevki hakkındaki düşüncelerini sorar. Hepsi de, incelenen arazinin benzerini görmedikleri bir güzellikte ve bir şehir için çok uygun bir yer olduğunu söyler. Ancak halife, onlara hak verdiği-

⁷ İbnü'l-Fakîh, s. 282; Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (nşr. A. P. van Leeuwen- A. Ferré), Tunus 1992, I, 436; Yâkût, I, 458.

⁸ İbnü'l-Fakîh, s. 281; Taberî, VII, 614.

ni ifade etmekle birlikte, her şeyiyle güzel görünen bu arazinin, halkın menfaatleri ve ihtiyaç maddelerinin temini bakımından elverişli olmadığını, arazinin kalabalık halkı geçindirmeye müsait görünmediğini belirtir. Konuşmasını devam ettirerek, askerin ve halkın geçim sıkıntısı yaşamayacağı, yiyecek ve içecek maddelerinin hem kara hem de nehir yoluyla taşınabileceği, geliri daha bol olan bir yer düşündüğünü ve yolda gelirken bütün bu özellikleri taşıyan bir araziden geçtiğini, oraya gidip geceyi orada geçireceğini ve havasını uygun bulduğu takdirde, şehrini, kendisinin ve halkının menfaatleri açısından daha müsait gördüğü o mevkide kurduracağını söyler.⁹ Ardından Bağdat ismini taşıyan fuar kasabasının bulunduğu malum araziye gider.

Netice olarak Ebû Ca'fer el-Mansûr, yer arama çalışmalarının son safhasında sıcak bir yaz günü, Dicle ve Fırat nehirlerinin birbirine en çok yaklaştığı bir noktada, oradaki köprünün yakınında bulunan manastırın yanına gelir. Geceyi orada geçirir ve sabahleyin uyandığında kendisini çok iyi dinlenmiş hisseder. Gündüz boyunca yaptığı araştırmalarda da hep hoşuna gidecek şeylerle karşılaşır ve neticede orayı beğenip, aradığı mevki bulunduğunu söyler. Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında bulunması bakımından, ihtiyaç maddelerinin bu iki nehir ve kolları vasıtasıyla oraya kolay bir şekilde ulaştırılacağını, askerler ve halkın ancak böyle bir yere yöneleceğini hatırlatır ve ardından plân hazırlığı talimatını verir.

Bu sırada Mansûr'un, Bağdat şehrini inşa ettireceği arazinin, coğrafi konumu, verimliliği, iklimi ve diğer yerleşim birimlerine yakınlık ve uzaklığı, hatta yabancı ülkelerin ticaret merkezleriyle ulaşım durumu hakkında bölgedeki idarecilerden bilgi aldığı da görülmektedir. Şöyle ki, başrahip başta olmak üzere, civardaki köy ve arazilerin sahiplerini çağırıp, bölgede yaz ve kış mevsimlerinin nasıl geçtiği, sıcak ve soğuklarının şiddeti, yağmur durumu, bataklıklar ve çevrede görülen hastalıklar hakkında onların görüşlerine başvurmuştur. Onların araziye en iyi bilen şahıs olduğunu söyledikleri, Bağdad kasabasının reisi (Sâhibu Bağdad), kendisine şehri, ikisi Dicle'nin batı yakasında, ikisi de doğu yakasında olan dört yerleşim merkezinin bulunduğu araziye kurmasını tavsiye etmiştir. Şehrini bu noktada kurdurduğu takdirde, kendisinin hurmalıklar arasında ve suya yakın bir arazide olacağını, nehirler vasıtasıyla, dört bir taraftan ve uzak ülkelerden oraya gemilerle erzak taşınacağını, ayrıca nehirlerin ortasında olması dolayısıyla kendisine saldırmak isteyen düşmanlarının, ancak bir köprü vasıtasıyla oraya ulaşabileceklerini, bu durumda köprüyü yıkmak suretiyle kolay bir şekilde onlara engel olabileceğini söylemiştir. Şehrini surlar, hendekler ve kalelerle tahkim etmesini de tavsiye ettikten sonra, Bas-

⁹ İbnü'l-Fakîh, 282; Taberî, VII, 615-616; Yâkût, I, 458.

ra, Vâsıt, Kûfe, Musul ve Sevâd arasında kalacak şehrin, hem denize, hem kara, hem de dağa yakın olacağını hatırlatarak, tarihçilerin ortak kanaatine göre Mansûr'un kararını kesinleştirmesinde etkili olmuştur.¹⁰ Kaynaklarda Mansûr'un, bunlarla yetinmeyip, civardaki merkezlere heyetler göndererek geceyi oralarda geçirmelerini ve tecrübelerini kendisine aktarmalarını istediği kaydedilmektedir.¹¹ Hatta Makdisî, halifenin bir grup uzmanı bütün mevsimleri seçilen arazide geçirmek ve hava durumlarını öğrenmekle görevlendirdiğini de ilave etmektedir.¹²

Diğer yandan Belâzürî'nin aktardığı bir rivayette, Mansûr'un arazi tespiti için görevlendirdiği elemanlara, beğendikleri arazilerden toprak numuneleri getirmelerini de emrettiği, getirilen toprakları bir süre bekleterek incelediği bildirilmektedir. Buna göre topraklar bir süre bekletilince, diğerlerinden akrepler ve hanâfis denilen pis kokan böcekler çıkarken, sadece Bağdat civarından getirilen topraktan benâtü verdân/hamam böceği çıkmıştır. Bu sonuçtan memnun kalan halife, Sarât kıyısındaki manastıra inmiş, seçilen araziye bakarak, orada kurulacak şehrin rızkının Fırat ve Dicle yoluyla kolay bir şekilde ulaşacağını ifade etmiştir.¹³ Bunların yanında, halifenin seçilen arazinin zehirli böcekler ve sivrisinek bakımından durumu hakkında bilgi topladığı ve kendisine her ikisinin de çok az olduğunu söylediği zikredilmiştir.¹⁴

Tamamına yakını Ya'kûbî ve İbnü'l-fakîh gibi IX.yüzyıl müelliflerine dayanan bu rivayetlere göre, başkent için seçilen mevki, Dicle ve Fırat nehirleri ve bu nehirlerin kollarının kuşattığı bir noktada bulunuyordu. Dolayısıyla bu kanallar ağı sayesinde hem tarımda bol ürün alınabilirdi, hem de oraya nehir yoluyla ihtiyaç malzemeleri kolaylıkla getirilebilirdi. Ayrıca bölge sağlıklı ve ılıman bir iklime sahipti. Nitekim coğrafya ile ilgili eserine dünyanın ortasında bulunduğu için Irak bölgesiyle başladığını ve önce Irak'ın ortasında bulunan Bağdat şehrini tanıttığını bildiren Ya'kûbî, dünyanın hiçbir yöresinde, büyüklük ve imarı, sularının bolluğu, havasının temizliği ve insan sıhhatine uygunluğu bakımından Bağdat'ın benzeri bir şehir bulunmadığını söylemektedir.¹⁵ Bu özelliklerinin yanı sıra, tespit edilen arazi, bir başkentte bulunması gereken en önemli özelliği taşıyor, yani askerî bakımdan korunaklı bir noktada bulunuyordu. Nehirlerin arasında kalan bir arazi olması dolayısıyla oraya düşma-

¹⁰ İbnü'l-Fakîh, 282-283; Taberî, VII, 616; Yâkût, I, 458;

¹¹ Taberî, VII, 616.

¹² Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim* (nşr. M. J. de goeje), Leiden 1877, s. 121.

¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, (nşr. Mahmûd Firdevs el-Azm), Dımaşk 1998, III, 304.

¹⁴ Taberî, VII, 616.

¹⁵ Ya'kûbî, s. 11.

nın ulaşması son derece zordu. Köprülerin tutulması veya zor durumda kalındığında yıkılması sayesinde, düşmanın oraya ulaşması mümkün olmayacaktı.

Kaynaklarda şehrin kurulacağı yerin tespiti hakkında aktarılan bu rivayetlere, bir takım kehânetlerin eklendiği de görülmektedir: Dönem tarihçilerinin pek vazgeçemediğini söyleyebileceğimiz bu kehânetlerden Bağdat'ın payına düşenleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Mansûr'un maiyetinden önemli bir şahıs, arazi tesbiti için yapılan inceleme gezisi sırasında, Sâbât civarında gözlerinden rahatsızlanarak geride kalır ve tedavi için bir doktora gider. Konuşmalar esnasında doktor kendisine, halifenin bölgeye hangi maksatla geldiğini sorunca, onun şehir kurmaya uygun bir mevki aramak için geldiğini söyler. Bunu duyan doktor ona önemli bir sırı aktarır: Ellerindeki bir kitapta "Miklâs" denilen bir şahsın Dicle ile Sarât nehirleri arasında Zevrâ denilen bir şehir kuracağını yazılı olduğunu söyler. Ayrıca şehrin kuruluşu tamamlanmadan Hicaz'da ve Basra'da isyan çıkacağını, halifenin inşâatı, iki isyanı bastırdıktan sonra tamamlayacağını, sonra orayı mürur bir hale getirip, uzun bir saltanat süreceğini, hükümlerini ondan sonra oğullarının devam ettireceğini ilave eder. Bunları duyan görevli, Cibâl'de bulunan halifenin yanına giderek, duyduklarını ona aktarır. Onu dinleyen Mansûr, son derece sevinir. Niye sevindiği sorulunca, annesinin çocukluğunda kendisini "Miklâs" diye çağırıldığını ve bu lakabının sonradan unutulduğunu söyler. Doktorun aktardığı haberde bahsedilen şahsın kendisi olduğunu öğrenmenin rahatlığıyla, şehri kurduracağı yere gelir.¹⁶

Aynı kehânet, bazı rivayetlerde Bağdat'ın kurulacağı bölgede bulunan manastırın başrâhibine nisbet edilmektedir. Şöyle ki, Mansûr, atının üzerinde araziye incelerken, oradaki manastırda görevli râhibe giderek, ellerindeki kitaplarda burada bir şehrin kurulacağına dair bir bilgi bulunup bulunmadığını sorar. Bu konuda bir bilginin bulunduğunu söyleyen râhip, kitaplarında orada "Miklâs" isminde bir şahsın şehir kuracağını yazıldığını açıklar. Duyduklarına sevinen halifenin, çocukluğunda bu isimle çağrıldığını söylemesi üzerine, "o zaman bu şehri siz kuracaksınız" karşılığını verir.¹⁷ Rivayetlerde geçen Miklâs lakabıyla ilgili başka bir anlatım daha bulunmaktadır. Buna göre, "Miklâs" lakabı Mansûr'a, Emevîler zamanında maddî sıkıntı içinde bulundukları ve yiyecek maddesi temininde güçlük çektikleri günlerde yaptığı bir hırsızlık sebebiyle, şaka yollu da olsa kendisini bu ismi taşıyan meşhur bir hırsıza benzeten dadısı tarafından verilmiştir.¹⁸

¹⁶ İbnü'l-Fakîh, s. 281; Taberî, VII, 615, 617.

¹⁷ Taberî, VII, 615.

¹⁸ İbnü'l-Fakîh, 285 Yâkût, I, 459

2. Ya'kûbî, benzeri bir kehâneti Mansûr'un babasına dayandırmaktadır. Buna göre yöredeki incelemeleri sırasında Bağdat adını duyan Mansûr, çok sevinmiş ve bunun sebebinin, babası Muhammed b. Ali'nin kendisine bu ismi taşıyan bir şehir kuracağını, kendisinin ve oğullarının ülkeyi oradan yöneteceklerini haber vermesi olduğunu açıklamıştır.¹⁹ Bu rivayetin devamında Mansûr'un, yer seçimiyle ilgili diğer rivayetlerde olduğu gibi, seçilen arazinin, Dicle ve Fırat nehirleri vasıtasıyla gemilerle, ihtiyaç maddelerinin çok kolay taşınabilecek bir bölge olduğunu söyledikten sonra, ihtiyaç maddesi getirilebilecek merkez ve bölgelerin isimlerini daha geniş bir isim listesiyle saydığı görülmektedir. Ayrıca Cahiliye ve İslam döneminde kendisinden önceki hükümdarların farkına varamayıp orayı keşfedemediklerini, Allah'ın bu ayrıcalığı kendisine nasip ettiğini söylediği ve sözlerini bu mevkide bir şehir kurmayı kendisine nasip etmesi dolayısıyla Allah Têâlâ'ya şükrederek bitirdiği zikredilmektedir.²⁰

3. Bu konuda aktarılan başka bir kehanet ise, oradaki rahiplerden birinin, söz konusu arazide "Ebu'd-devânîk" denilen bir şahsın şehir kuracağını söylemesidir. Onun bu sözlerine tebessüm eden Mansûr, "Ebü'd-devânîk, benim lakabımdır" demiş ve inşaat kararını almıştır.²¹

İncelediğimiz rivayetlerde, şehrin kurulması için seçilen arazinin durumu, oradaki kanallar, köyler ve çiftlikler hakkında da bilgiler yer almaktadır. Ancak biz, sayın Prof. Dr. Ğâde Mûsâ es-Silk'in tebliğinde tanıtılmış olan bu köylerle ilgili bilgileri tekrardan kaçınmak için tebliğimize almadık.

3. İnşaat Faaliyeti

Başkentini kurduracağı araziye belirleyen Mansûr, önce Suriye, Musul ve Cebel bölgelerindeki büyük merkezlerden, Kûfe, Vâsıt ve Basra'dan, mühendisler, arazi ölçme işinden anlayan uzmanlar, yapı ustaları, inşaat işçileri, marangozlar, hafriyatçılar, demirciler vb. inşaat için gerekli her türlü elemanın getirilmesi için emirler verdi. Hatta halifenin, bu iş için toplânan elemanların sayısı yüz bine ulaşmadan inşaat işlerini başlatmadığı söylenmektedir.²² Ancak bu rakamın oldukça mübalağalı bir rakam olduğu açıktır.

Mansûr, aynı günlerde inşaat işlerini yürütmek üzere, zamanın önemli din alimleri ve imar işlerinden anlayan devlet ricali arasından bir heyet oluşturdu. İnşaat faaliyetinin adalet ve güvenilirliğiyle temayüz eden seçkin kişile-

¹⁹ Bûldân, s. 22

²⁰ Ya'kûbî, s. 24.

²¹ Taberî, VII, 619.

²² Bûldân, s. 25.

rin yer aldığı bu heyetin gözetiminde yürütülmesini emretti. Heyette, mühendis Haccâc b. Ertât ve büyük alim İmam-ı Azam Ebû Hanîfe de bulunuyordu. Halifenin kadılık görevi teklifini kabul etmeyen Ebû Hanîfe'nin ayrıca kerpiç kesim ve sayımı işinin başına getirildiği ve görevini 149/766 yılında hendeğin bitişiğindeki surun bitirilmesine kadar yürüttüğü, bu görevi esnasında istif edilen kerpiçleri kamaşla ölçerek sayma usulünü keşfettiği bildirilmektedir.²³

Bu arada içme suyu olarak ve inşâat işlerinde kullanılmak üzere Kerhâya Kanalı'ndan açılan kanallarla şehrin kurulacağı alana su getirildi. Halife bir taraftan da, şehir plânının çizilmesini ve hafriyatın başlatılmasını, kerpiç ve tuğla dökülmesini emretti. Plân çizimiyle bizzat ilgilenerek, mimar ve mühendislerinden, şehir için dairevî bir plân hazırlamalarını istedi. Kaynaklarda şehrin plânını çizen mimarlar olarak, Haccâc b. Ertât, Halid b. Bermek, Abdullah b. Muhriz, İmran b. Veddâh, Şihâb b. Kesîr ve İbrahim b. Muhammed el-Fezârî'nin isimleri verilmekte; şehrin merkezinde hilafet sarayının yanında inşâ edilen Ulu Cami plânının ise Haccâc b. Ertât tarafından çizildiği zikredilmektedir.²⁴ Şehri dört kısıma ayıran ve dört kumandanını bu bölgedeki inşâatın sorumlusu olarak görevlendiren²⁵ ve onlara yardımcı olacak mühendisleri de belirleyen Mansûr,²⁶ kurdurmayı düşündüğü şehir için istediği diğer özellikleri, mimar ve mühendislerle anlatarak plânın çizilmesiyle yakından ilgilendi. Bununla da yetinmeyip, düşündüğü dairevî plânda ne derece başarılı olduğunu test etmek için, dikkat çeken bir deneye başvurdu.

İncelediğimiz rivayetlerde anlatıldığına göre, tespit edilen arazi üzerinde, dairevî şehrin ve şehri çevreleyen iç ve dış surların yerleşim plânını çizdiren Mansûr, plânın mükemmelliğini açıkça görüp, düşündüğü plânın ne derece gerçekleştirilebildiğini anlamadan inşâatı başlatmak istemiyordu. Bu yüzden şehrin yerleşim plânını, arazi üzerinde çizilecek taslak halinde görmek istedi ve plânı arazi üzerine kül ile çizdirdi. Küllerle belirlenen plân üzerinde, dört ana cadde, diğer caddeler, meydanlar, surlar ve sur kapılarının yerleri açık bir şekilde görülmüyordu. Halife, önce bu plân üzerinden, sur kapılarının bulunduğu yerlerden girerek, şehrin kurulacağı araziye tekrar dolaştı. Caddeleri, alanları ve sur içinde yer alan hendeği ve diğer birimleri teker teker gözden geçirdi. İnceleme işini bitirdikten sonra, çizgiler halindeki küllerin üzerine pamuk çekirdeği, onun üstüne de ham petrol (neft) döktürdü. Ardından bu yanıcı maddelerin tutuşturulmasını emretti. Yanmaya başlayan ateş, şehrin silüetini açık-

²³ İbnü'l-Fakîh, s. 284; Taberî, VII, 619.

²⁴ İbnü'l-Fakîh, s. 287

²⁵ İbnü'l-Fakîh, s. 291; Taberî, VII, 614, 619.

²⁶ Ya'kûbî, s. 25.

ça ortaya koyuyordu. Bu manzarayı yüksekçe bir yerden seyreden halife, düşündüğü plânın silüetini gözleriyle de görerek rahatlamış, istediğinin gerçekleşeceğini anlamış oluyordu. Dolayısıyla gönlü rahat bir şekilde, inşâat faaliyetini başlattı.²⁷

Ya'kûbî, önce geçtiği gibi, o ana kadar bilinmeyen dairevî bir plân üzere çizilen inşâatın temelinin 141/758-759 yılı Rebiülevvel ayında atıldığını kaydeder.²⁸ Ancak diğer tarihçiler, inşâatın bundan yaklaşık 4 yıl sonra, yani 145 (762) yılına başlatıldığında müttefiktirler. İlk kerpici bizzat kendi eliyle koyan Mansûr, besmele ve hamdelerin ardından, “Şehri Allah'ın bereketiyle bina ediniz” talimatını vererek inşâatı başlatmıştır.²⁹

İlgili rivayetlerin bir kısmında, temel atma gününün, halifenin müneccimleri tarafından belirlendiği söylenmektedir. Bir rivayette bu iş için Nevbaht ve Mâşâallah b. Sâriye adındaki iki müneccimin adı verilmiştir.³⁰ Diğer bir rivayette ise, halifenin Müneccim Nevbaht'a, yıldız falına bakmasını emrettiği, güneşin yay burcunda olduğunu gören Nevbaht'ın, yıldızların kurulacak şehrin imar yönünden gelişeceğini, çok uzun ömürlü olacağını ve herkesin oraya muhtaç olacağını, ayrıca şehirde hiçbir halifenin yatağında ölmeyeceğini haber verdiğini söyleyerek halifeyi çok sevindirdiği bildirilmektedir. Rivayette ayrıca, halifelerden hiç birinin şehir içinde ölmeyeceğine dair söylediklerinin, dairevî şehir bakımından doğru çıktığı da ilave edilmektedir.³¹

İslâm tarihinde şehir plânlamasının ulaştığı nokta açısından zirve sayılan Bağdat, ilk dönem İslâm tarih ve coğrafya kaynaklarında, dünyada dairevî plân üzerine kurulan ilk şehir olarak tanıtılmakta ve bu plânı doğrudan Mansûr'un düşünüp kurguladığına vurgu yapılmaktadır. Halifenin şehrini dairevî bir plân üzerine kurdurmak istemesinin sebebi ise, şehrin ortasında bulunan halifelik sarayının, halka eşit uzaklıkta olmasını istemesi olarak açıklanmaktadır.³² Ancak İslâm tarihçileri bu plânın ilk defa Mansûr tarafından uygulandığını söyleseler de, dairevî plânın o bölgede daha önceden bilindiği de görülmektedir. Mesela Uruk şehrinin plânı da daireye yakındır. Asurlular'da ordugâhlar daire şeklindedir. Cresswel, bölgede Bağdat'tan çok önce dairevî veya oval plân üze-

²⁷ Taberî, VII, 618.

²⁸ Büldân, s. 25.

²⁹ İbnü'l-Fakîh, s. 282.

³⁰ Büldân, s. 25.

³¹ İbnü'l-Fakîh, s. 290.

³² İbnü'l-Fakîh, s. 286.

rine kurulmuş on bir şehrin adını sayar. Dolayısıyla, Bağdat şehrinin plânını çizen mimarların, benzeri plânlardan haberdar oldukları düşünülebilir.³³

Bizzat halifenin ilk kerpici koymasıyla başlatılan inşâat faaliyeti hızlı bir şekilde devam ettirildi. Ancak çalışmanın başlatılmasından dört buçuk ay sonra, 145/762 yılı yaz mevsiminin sıcak bir gününde Hz. Ali evladından Muhammed b. Abdullah en-Nefsüzzekiyye'nin isyan haberi gelince, Mansûr inşâata ara verip, derhal Kûfe'ye hareket etti. Nefsüzzekiyye'nin Medine'de, kardeşi İbrahim'in ise Basra'da çıkardığı isyanların bastırılmasına kadar oraya dönemedi. Safer 146'da (Nisan-Mayıs 763), Kûfe'den Bağdat'a gelip inşâat faaliyetini yeniden başlattı ve çalışmaların hızlandırılmasını emretti. Hendekler ve surlar dışında inşâat 146 (763) yılında tamamlandı. Rivayetlerin çoğuna göre aynı yıl içinde hazine ve devlet daireleri oraya nakledildi.³⁴ Hazine ve divanların hendek ve surların tamamlandığı 149 (766) yılında nakledildiği de zikredilmektedir.³⁵

Mansûr, dört kapısı bulunan iç içe iki dairevi surun çevrelediği dairevi (müdevvere) şehrinin tam ortasını, cami ve hilâfet sarayına ayırmıştı. Onun kurduğu şehir, müslümanlar tarafından kurulan diğer şehirler gibi cami merkezli idi. Saray ve caminin etrafında boş bırakılan bir alan mevcuttu. Bu boşluktan sonra, batı tarafında muhafız birliklerinin kışlaları, halifenin çocuklarının ve hizmetçilerinin evleri, beytülmal, silah depoları, devlet daireleri ve ardından mahalleler geliyordu.³⁶ Dördü dış sur, dördü iç surda olma üzere sekiz kapı bulunuyordu. Beş tanesinin Haccâc b. Yûsuf tarafından kurulan Vâsıt şehriden getirildiği bildirilen kapılar, elinde uzun bir mızrak veya bir sancak bulunan bir süvarinin eğilmeden rahatlıkla girebileceği yükseklikteydi.³⁷ Dış surdaki dört kapıdan Bâbü'l-Kûfe, Hicaz bölgesi'ne; Bâbü'-ş-Şâm şehrin batısına, Bâbü'l-Basra, Ahvâz, Vâsıt, Yemâme, Bahreyn taraflarına, Babû Horasan ise doğu bölgelerine açılıyordu. Her kapının üzerinde şehri yukarıdan gözetlemek için alt kısmında nöbetçilere ayrılmış bölümleri bulunan gözetleme kuleleri vardı. Mansûr da bu kulelere çıkarak, şehrin dışını veya içini seyrederdi. Onun bilhassa Horasan Kapı üzerindeki kuleye çıkıp, Dicle'yi ve Horasan yönünden gelenleri seyretmeyi çok sevdiği söylenmektedir.³⁸ Şehrin ortasındaki alandan sur kapılarına kadar uzanan dört ana cadde yapılmış, diğer cadde ve

³³ Abdülaziz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, IV, 427.

³⁴ Belâzürî, *Fütûh*, (et-Tabbâ'), 414-416.

³⁵ Yâkût, I, 457; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, III, 305; Bekrî, I, 436; Hatîb el-Bağdâdî, I, 67.

³⁶ Ya'kûbî, s. 28.

³⁷ Ya'kûbî, s. 28.

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, I, 74.

sokaklar bu caddelere bağlanmıştı. Dört ana caddeden herhangi birinin en ucunda duran bir şahıs, şehrin merkezindeki halife sarayını görebiliyordu.

Ele aldığımız rivayetlerde, dairevî şehrin kurulduğu alanın ölçüleri, surların yükseklikleri, zemin ve en üst noktadaki genişlikleri, surların arasındaki mesafe, surların üzerindeki burçlar, sur kapılarının yükseklik ve genişlik ölçüleri, dış suru çevreleyen hendeğin ölçüleri, yine inşâatta kullanılan tuğla ve kerpiçlerin ebat ve ağırlıkları teferuatlı bir şekilde anlatılmış ve ölçüler rakamlarla verilmiş bulunmaktadır.³⁹ Bir önceki tebliğde ele alınan ve esasen bizim ihtisas alanımız dışında kalan bu konulara da girmeyeceğiz.

Halife, biri Dicle'nin kollarından olan Düceyl'den, diğeri Fırat'ın kollarından Kerhâyâ'dan açtırdığı iki kanal ve yaptırdığı su kemerleri üzerinde şehir içine su getirmişti. Şehirde açılan kanallara verilen sular, cadde ve sokaklarda yaz kış kesilmeden akardı.⁴⁰ Mansûr, şehrin temizliği için de gerekli tedbirleri almıştı. Bildirildiğine göre şehirdeki meydanlar günlük olarak süpürülür, toplanan süprüntü sur dışında bir yere atılırdı.⁴¹

Bu arada şehrin inşâatında, halifenin Medâyin şehrinin enkazının kullanılmasını düşündüğü, bunu yerinde bulmayan Hâlid b. Bermek'in, müslümanlar tarafından fethedilen bu Sâsânî başkentinin, İslâm'ın güç ve kuvvetini gösteren şiarlarından biri olarak, olduğu haliyle korunmasının daha doğru olacağı gerekçesiyle karşı çıktığı zikredilmiştir. İlgili rivayette İran asıllı olan Halid b. Bermek'i irkına meyletmekle itham eden halifenin, oradaki el-Kasru'l-ebyard'ın yıkılmasını emrettiği, sarayın bir bölümünün yıkılıp enkazının Bağdat'a taşındığı, verilen emeğin yeni malzeme imalinden zor olduğu görülünce, yine onun emriyle bundan vazgeçildiği kaydedilir.⁴²

İlgili rivayetlerde, inşâat için yapılan toplam harcamayla ilgili olarak farklı rakamlar verilmiş bulunmaktadır. Bir rivayette toplam harcama, 4 milyon 883 dirhem olarak gösterilmiş ve bu miktarın fels nev'inden yüz yirmi üç bin milyon fesle tekabül ettiği bildirilmiştir. Bu rivayetin devamında usta yevmiyesinin bir gümüş krat, işçi yevmiyesinin ise 2-3 habbe olduğu belirtilir.⁴³ Halifeliğin arşivlerine dayanan resmî raporlarla uygunluk arzedен bu toplam rakamın,⁴⁴ bu raporlardan alındığı anlaşılmaktadır. Toplam harcama 18 milyon

³⁹ Mesela bk. Hatîb el-Bağdâdî, I, 72.

⁴⁰ Yâkût, I, 460.

⁴¹ Yâkût, I, 461.

⁴² İbnü'l-Fakîh, 287.

⁴³ İbnü'l-Fakîh, 290; Yâkût, I, 459.

⁴⁴ Abdülaziz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, IV, 427.

dinar,⁴⁵ veya yüz milyon dirhem şeklinde de gösterilmiştir. Bu arada tarihçilerin, en önemli ihtiyaç maddelerinin o günkü fiyatlarını bildirerek, daha sonraki nesillerin bu rakamların, kendi zamanlarındaki yaklaşık karşılığını bulmalarına yardımcı olacak ipuçları verdikleri görülmektedir. Birkaç örnekle yetiniyoruz: İnşaatın yürütüldüğü günlerde, bir koç bir dirheme satılıyordu. Bir dirhemle, altmış rıtl hurma veya doksan rıtl sığır eti ya da altmış rıtl koyun eti alınabiliyordu. On rıtl bal da bir dirhem ediyordu..⁴⁶

İnşaatta çalışacak usta ve işçilere ödenecek ücretlerin önceden tespit edilmesine ve harcamaları yapmak üzere ilim ehliñert ve uzmanlardan oluşan bir heyetin görevlendirilmiş olmasına rağmen Mansûr'un, inşaatla ilgili diğer işlerin yanı sıra bilhassa harcamaları bizzat takip ettiği, yaptığı veya yaptırdığı incelemelerin sonunda, bazı yetkilileri cezalandırdığı da anlatılmaktadır. Cezalandırılanlardan biri mühendis Müseyyeb b. Züheyr, bir diğeri Hâlid b. Salt'tır. Her ikisi de, fazla ödedikleri meblağı geri ödemekle cezalandırılmışlardır.

4. Bağdat Adının Menşei Hakkında Aktarılan Görüşler

Ebü Ca'fer el-Mansûr, Bağdât kasabasının bulunduğu yerde kurduğu dairevî şehire, Allah'ın "selâm" ismine nisbetle "Medînetüsselâm" adını vermişti.⁴⁷ Bu ismi, Kur'an-ı Kerim'de cennet manasında kullanılan "Dârüsselâm" kelimesinden veya Dicle nehri için kullanılan Vâdisselâm adından esinlenerek verdiği de kaydedilir. Bu arada, kısıralardan birinin orada bir şehir inşaatı başlattığı ve bu sırada bir hastalığa yakalandığı, kendisine kurulmakta olan şehire hangi ismin verilmesini istediğı sorulduğunda, eski Farsça'da "onu selâmetle tamamlayınız" anlamına gelen bir cevap verdiği, bu hadiseyi öğrenen Mansûr'un Medinetüsselâm adını, onun bu sözü dolayısıyla verdiği de söylenmiştir.⁴⁸ Mansûr ve devlet ricali baştan itibaren "Medinetüsselâm" adını kullanmışlar, sonrakiler de bunu devam ettirmişlerdir. Ancak halk arasında eski adı Bağdat kullanılmaya devam etmiş ve resmî adını gölgede bırakmıştır.

Şehrin kuruluşundan bahseden rivayetlerde, üzerinde en fazla durulan hususlardan biri de, Bağdat isminin menşeidir. "Bağdâd" yaygın kanaate göre Farsça kökenli bir kelime olup "tanrının ihsanı veya armağanı" anlamını taşır. İlk kaynaklarda bu ismin menşei hakkında başka görüşler de aktarılmıştır. Bağdat adının nereden geldiğı hakkındaki bu görüşler ve ilgili rivayetler şöyle özetlenebilir:

⁴⁵ Taberi, VII, 655.

⁴⁶ Yâkût, I, 459; daha geniş bir liste için bk. Bağdâdî, I, 70.

⁴⁷ İbnü'l-Fakih, 278. Yâkût, I, 457.

⁴⁸ Yâkût, I, 456.

1. Bağdâd, bir put adı olan Bağ kelimesine nisbetle isimlendirilmiştir. Farsça'da verdi anlamına gelen "dâd" fiilinin "bağ" ismine eklenmesinden oluşur ve "tanrı verdi, tanrının ihsanı" demektir. Bu görüşün kaynağını oluşturan rivayete göre, İran kisralarından biri, şehrin kurulduğu araziye, kendisine hediye olarak gönderilen bir hizmetçiye vermişti. "Bağ" adını taşıyan bir puta tapan bu şahıs, arazinin kendisine putunun bir ihsan olduğunu ifade etmek için "Bağdâd/Bağ verdi" demiş ve oraya bundan itibaren bu isim verilmiştir.

2. Şehir, "Bağ" adındaki Çin hükümdarının adına nispetle isimlendirilmiştir. Buna göre Bağdat kasabasının bulunduğu yerde kurulan meşhur panayıra katılan Çinli tüccarlar, ülkelerine büyük kazanç elde ederek dönüyorlar ve ülkelerine ulaştıklarında, bu kazancı "Bağ" adını taşıyan hükümdarları sayesinde elde ettiklerini belirtmek için "Bağdâd" diyorlardı. Onların bu sözü, zamanla katıldıkları panayırın ismi haline gelmiştir.⁴⁹

3. Bağdat ismi, bahçe anlamındaki "bağ" kelimesiyle, bir şahsın adı olan "Dâd veya Dâzaveyh" kelimelerinden meydana gelir. Bu görüşte olan İbnü'l-Enbârî, Farsça'da bu kelimenin "Dâd'ın bağı" anlamına geldiğini söyler.⁵⁰

4. Bu arada kelimenin Arâmice kökenli olduğu ve koyun ağılı anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Bağdat ismi, ilgili rivayetlerde Bağdâz, Bağdân, Mağdân şeklinde de telaffuz edilmekle birlikte, halkın dilinde Bağdat olarak meşhur olmuştur.

İslâm tarih ve coğrafya kaynaklarında, isminin menşei hakkında bu farklı görüşler aktarılmakla birlikte Bağdat (Bagdadu) adına, Hamurabi (m.ö. 1792-17509) kanunlarından itibaren rastlanmaktadır. Babil kitabelerinde de aynı isimle zikredilmekte, Talmut'un birkaç yerinde ise Bağdasa şeklinde geçmektedir.⁵¹

Bağdat'a kurucusuna nisbetle Medînetü Ebî Ca'fer, Medînetü'l-Mansûr, dairevî plânı dolayısıyla el-Medinetü'l-müdevvere, ez-Zevrâ ve Medînetü'l-hulefâ isimleri de verilmiştir. Ayrıca, Bağdat, gerek halifeler ve devlet ricalinin kullandığı resmî adı Medinetüsselâm, gerekse halkın yaygın olarak benimsediği Bağdat ve sayılan diğer isimlerinin yanı sıra, kurulduğu dönem başta olmak üzere, asırlar boyu büyüklüğü, mimarî bakımdan görkemi ve İslâm medeniyetinin en önemli merkezi olması dolayısıyla da, bu özelliğinin her herhangi bir yönünü yansıtan, Ümmü'd-dünya, Seyyidetü'l-bilâd, Cennetü'l-arz, Kubbetü'l-

⁴⁹ İbnü'l-Fakîh, 278; Yâkût, I, 456

⁵⁰ İbnü'l-Hatîb, I, 60.

⁵¹ Abdülaziz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, IV, 426.

İslâm, Dârusselâm, Dâru'l-hilâfe, Ğurretü l-bilâd, Mecmeu'r-râfideyn vb. isimlerle de meşhur olmuştur.

5. Bağdat Hakkında Aktarılan Bazı Sözler

Ele aldığımız rivayetlerde, tarihçiler veya meşhur alim ve ediplerin Bağdat hakkındaki değerlendirmelerine de yer verilmiştir: Tebliğimizi, bu konuda dikkatimizi çeken birkaç örnek vererek bitirmek istiyoruz:

İlgili rivayetlerin en önemli iki kaynağından birinin müellifi olan Ya'kûbî, eserine dünyanın ortasında olduğu için Irak'la başladığını ve önce Irak'ın ortasında yer alan Bağdat'ı tanıttığını söyledikten sonra, Bağdat'ın, "Dünyanın doğusunda veya batısında, büyüklük ve imar, sularının bolluğu ve havasının temizliği bakımından eşi ve benzeri bulunmayan büyük bir şehir" olduğunu ifade etmiştir.⁵²

Meşhur coğrafyacıardan Makdisî ise, Bağdat için "Tavsif edilmekten daha meşhur, hakkıyla tanıtılmayacak derecede güzel, her türlü övgünün ötesinde" ifadesini kullanmıştır.⁵³

Büyük edib Câhiz, gördüğü şehirlerin en güzelinin Bağdat olduğunu ifade ederken şöyle demiştir: "Suriye bölgesinde, Rum ülkesinde ve diğer bölgelerde muhteşem yapılarıyla meşhur çok büyük şehirler görmüştüm. Ancak umran ve muhteşem yapıları bakımından Bağdat'tan daha mamurunu, dairevî plân bakımından bir benzerini, kapılarının genişliği bakımından dengini, meydanları bakımından daha güzelini görmedim. Bağdat, sanki bir kalıptan çıkarılmışçasına güzel!"⁵⁴

Öte yandan İmam Şâfi'nin, Bağdat'ı görmeyen bir arkadaşına, " Öyleyse dünyayı görmedin demektir." dediği; Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın ise, duygularını ifade ederken, yeryüzünün tek umran beldesinin Bağdat olduğunu diğer şehir ve beldelerin onun yanında bâdiye kaldığını söylediği zikredilir.⁵⁵

Ebû ishâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firûzâbâdî, Bağdat'ı gören bir kimsenin hayatının tümünü orada geçirmek isteyeceğini, önemli bir sebeple oradan ayrılmak zorunda kalacak olursa, oranın hasretiyle yanacağını ifade etmek için şöyle demiştir: "Akli başında ve sağlıklı bir kimse, Bağdat'a gelecek olursa, ölünceye kadar orada kalır veya ayrılmak zorunda kalırsa oranın hasretiyle ölür."⁵⁶

⁵² Ya'kûbî, s. 21.

⁵³ *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 121.

⁵⁴ İbnü'l-Fakîh, s. 314; Hatîb el-Bağdâdî, I, 77.

⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, I, 45.

⁵⁶ Yâkût, I, 462

Tebliğimi bitirirken, en içten duygularıyla, her şeye kâdir olan Yüce Allah'tan tarihinin en sıkıntılı günlerini yaşayan Bağdat ve Irak'ın içinde bulunduğu sıkıntıları en kısa sürede gidermesini, orada yaşayan milyonlarca mazlumun hatırına, bütün Irak halkını güzel günlere kavuşturmasını diliyorum. Hepinize saygı ve hürmetlerimi sunarım.